

UOT 94

SAMİR BAXŞƏLİYEV

tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universitetinin dosenti
ORCID ID: 0000-0003-4054-2974
baxshaliev81@mail.ru

İLK RƏŞİDİ XƏLİFƏSİ ƏBU BƏKR SİDQ

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/114/71-76>

İslam peyğəmbəri öz misiyasını tamamlayaraq dünyasını dəyişdikdən sonra müsəlmanların üzləşdiyi problemlərdən biri Məhəmməd Peyğəmbərin vəfatından sonra dini hökmlərin tətbiqi səlahiyyətinin kimə və hansı əsaslarla verilməsi məsələsi idi. Əbu Bəkrin xəlifə seçilməsi, hakimiyyətin Peyğəmbər ailəsindən olmayan kənar bir şəxsə verilməsi niyyətinin qalması sonrakı dövrlərdə İslam dünyasında ciddi fikir ayrılıqlarının və məzhəb parçalanmasının yaranmasına səbəb oldu. Əbu Bəkir Sidqin müsəlmanlar arasında ən hörmətlilərindən biri idi və İslama xidmətləri çox idi. Lakin Əli İbn Əbu Talib də müsəlmanlar arasında, ən azı elə, Əbu Bəkrin özü qədər nüfuzlu idi və İslama xidməti Əbu Bəkirdən heç də az deyildi. Əbu Bəkr qətiyyətli və prinsipial mövqe nümayiş etdirərək dövlətin birliyini qorumağı əsas prioritet kimi müəyyən etdi. O, daxili qarşıdurmaların genişlənməsinin qarşısını almaq üçün sərt, lakin məqsədyönlü siyasi addımlar atdı və mərkəzi hakimiyyətin nüfuzunu yenidən gücləndirdi.

Açar sözlər: İslam, Əbu Bəkr, Əli İbn Əbu Talib, xəlifə, Ərəb xilafəti.

Giriş. İlk İslam dövlətində idarəçilik sistemi, dövlətin siyasi həyatı ilə əlaqədar məsələlər hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Lakin İslam tarixində elə problemlər var ki, ya indiyədək geniş təhlil olunmamışdır, ya da yanaşmalar ziddiyyətli və ya birtərəfli olmuşdur. Bu bir həqiqətdir ki, ilk ərəb xəlifələri haqqında həm ilk mənbələrdə, həm də tarixi ədəbiyyatlarda məlumatlar o qədər də geniş deyil, yaxud da obyektiv yanaşmadan uzaqdır. Belələrindən biri də Əbu Bəkr Sidq Məhəmmədin həyat və fəaliyyəti, onun Peyğəmbərin birinci Xəlifəsi seçilməsidir. Hazırkı yazıda problemin araşdırılması istiqamətində obyektiv yanaşmalar, müqayisələr əsasında yeni fikirlər və yanaşmalar sərgilənir.

Tədqiqatın metodoloji əsası. Mövcud elmi ədəbiyyat və ilk mənbələrdəki geniş məlumatlara əsaslanaraq müxtəlif yanaşmaları hərtərəfli təhlil etməkdir. Bu zaman çoxsaylı məlumatlar araşdırılmış, aparılmış müqayisələr əsasında əldə edilmiş əsas nəticələr ümumiləşdirilmişdir.

İslam dövlətinin ilk xəlifəsi. İslam peyğəmbəri öz misiyasını tamamlayaraq dünyasını dəyişdikdən sonra müsəlmanlar iki əsas problemə üzləşdilər. Bunlardan birincisi, Məhəmməd Peyğəmbərin vəfatından sonra dini hökmlərin tətbiqi səlahiyyətinin kimə və hansı əsaslarla verilməsi məsələsi idi. İkinci problem isə Peyğəmbərdən sonra, yeni qurulan İslam dövlətinə kimin rəhbərlik edəcəyi məsələsi idi.

Birinci problemin həlli ikinci problemin həllindən bilavasitə asılı idi. Çünki ilk İslam dövlətində həm siyasi, həm də ki, dini rəhbərlik eyni şəxs tərəfindən həyata keçirilməli idi. Lakin müsəlmanlar ikinci problemin həlli zamanı dini və siyasi baxımdan dərin böhranla üzləşdilər. Belə ki, Qurani-Kərimdə dövlət başçısının seçilməsinə dair aydın bir hökmün olmaması, bu məsələnin dinin əsas qaydalarından olmadığını və seçimin açıq şəkildə müsəlmanların öhdəliyinə verildiyini göstərir. Bu səbəbdən də Məhəmməd Peyğəmbər özündən sonra varisinin kim olacağına dair heç bir göstəriş verməmişdi.

Əsası yenicə qoyulan İslam dövlətində ciddi fikir ayrılıqlarına və siyasi parçalanmalara səbəb məhz İslam Peyğəmbərinin özündən sonra varis təyin etməməsi olmuşdur. Mövcud vəziyyəti biraz da mürəkləşdirən müsəlmanların bir hissəsinin İslam Peyğəmbərinin vəfatından əvvəl öz siyasi varisini təyin etdiyi qənaətində olmaları idi.

Göründüyü kimi, məhz varislik məsələsi İslam dünyasında günümüze qədər davam edən siyasi və dini münaqişəyə səbəb olmuşdur. Məhəmməd Peyğəmbərin varislik məsələsinin əsas məqamları üzərində aparılan təhlillərimizə əsaslanaraq söyləyə bilərik ki, İslam peyğəmbəri özündən sonra siyasi rəhbərliyi açıq şəkildə heç kimə həvalə etməmişdir. Peyğəmbərin vəfatı barədə xəbəri öyrənən Yəsrib (Mədinə) sakinləri olan Ənsarlar (İslam tarixində Məkkədən Mədinəyə köçən mühacirlərə yardım edənlərə verilən ad) ilə Məkkəli müsəlmanlar olan mühacirlər (İslam tarixində müşriklərin təzyiqi ilə Mədinəyə köçən Məkkə sakinlərinə verilən ad) arasında İslam cəmiyyətinin liderliyinin kimə verilməsi məsələsi üzərində münaqişə yarandı. Halbuki, elə bu münaqişə səbəbindən onlar Məkkəli və Mədinəli olmaqla iki fərqli namizəd irəli sürə bilərdilər.

Ancaq bu hal da gənc müsəlman dövlətinin birliyini əbədi olaraq poza bilərdi. Çünki Məhəmməd Peyğəmbərin vəfatından sonra yalançı peyğəmbərlər ortaya çıxaraq dini rəhbərlik iddiasında oldular. Vəziyyət belə olduqda, dini ideologiya ətrafında formalaşan dövlətdə daxili qarşıdurmaların baş vermə ehtimalı artırır. Müsəlman mənbələrinin yalançı peyğəmbərlər adlandırdığı bu cür təqlidçilərin təbliğatı, ərəblərin böyük əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilmiş İslam dininin geniş yayılmış prinsiplərini təhrif edərək onun mövqeyini zəiflədir və bəzi bədəvi qəbilələrin İslamdan uzaqlaşaraq öz ənənəvi dinlərinə yenidən qayıtmalarına fürsət verirdi.

Eyni zamanda İslam Peyğəmbərin dini və siyasi üstünlüyünü tanıyan bəzi bədəvi ərəb qəbilələrinin onun varisini rədd etmələri, yeni bir təhlükə və qeyri-sabitlik vəziyyəti yaratmışdı. Bu qəbilələrin əksəriyyəti iqtidar boşluğundan istifadə edərək dövlətin zəkat və sədəqə kimi vergi öhdəliklərini verməkdən imtina etdilər. Məhəmməd Peyğəmbər dövründə vergilər İslamın prinsiplərinə əsaslanırdı, amma yeni hakimiyyətin vergi siyasəti hələ də qeyri-müəyyən olduğundan, tarixən müstəqil olan ərəb qəbilələrinin belə ehtiyatlı davranışı anlaşılandır.

Əvs və Xəzrəc qəbilələrindən olan ənsarlar İslama xidmətlərini əsas gətirərək xəlifənin öz aralarından seçilməsini tələb etdilər. Bu məqsədlə, Bəni Səidə kölgəliyində toplaşaraq, öz namizədləri Səad ibn Ubadanı rəhbərliyə namizəd göstərdilər. Onlar Xəlifənin öz aralarından seçilməsini istəyirdilər. Lakin Mədinənin ən böyük və çox qüdrətli bi iki qəbiləsi siyasi rəhbərliyin müəyyənləşdirilməsi məsələsində razılığa gələ bilmədilər. Çünki hər iki qəbilə xəlifənin özlərindən seçilməsini istədiklərinə görə müsəlmanlara Əvs və Xəzrəcilərdən olan Useyd ibn Hudeyr ilə Sə'd ibn Ubadənin şəxsində iki ayrı əmirin birlikdə rəhbərlik etməsini tələb etdilər [11, s.132-133].

Bəni Səidədə baş verənlərin ciddiliyini anlayan Əməvilər dövrünün dövlət xadimi Muğirə ibn Şu'bə Əbu Bəkirə Ömər İbn Xəttaba məlumat verərək onlardan məsələyə müdaxilə etmələrini istədi. Sə'd ibn Ubadənin tərəfdarlarının say çoxluğu səbəbindən Əbu Bəkir ilə Ömər yığıncaq olan yerə gəldikdə tərəflər arasında qızğın mübahisənin şahidi oldular. Əbu Bəkr, Ömər və Əbu Ubeydə ibn Cərrah xəlifə seçimi müzakirələrinə qatıldıqdan sonra, həm ənsarlar, həm də mühacirlər İslamın qüdrətlənməsindəki xidmətlərini önə çəkərək, dövlət başçılığına ən layiqli tərəfin özləri olduğunu bildirdilər. Fikirlərin haçalandığı və mübahisələrin qızıxdığı zaman Əbu Bəkr ənsarlara müraciət edərək dedi: "Ey Ənsarlar! Şübhəsiz ki, bu irəli sürdüyünüz, dediyiniz bütün fəzilət və keyfiyyətlərin hamısı sizdə mövcuddur. Sizin Allahın dini qarşısındakı ali xidmətləriniz inkar olunmazdır. Allah öz dininə və Elçisinə kömək etmək üçün sizi seçmişdir. Rəsulullahın sizin yurdunuza köçüb gəlməsini nəsib etmişdir. Allah Rəsulu ilə birlikdə öz yurd-yuvasını tərk edib hicrət edənlərdən sonra fəzilətinə görə sizdən daha üstün olan heç kim yoxdur. Rəsulullahə kömək etdiniz, bu yolda vuruşdunuz, siz izzət və şərəf sahibi insanlarsınız. Lakin ərəblərə liderlik haqqı Qureyşindir. Ərəblər Qureyşdən olmayanın idarəsinə boyun əyməzlər. Hər kəsə məlumdur ki, Qureyş nəsəb baxımından ərəblərin seçilmişidir. Biz əmirlər, siz isə vəzirlərsiniz. Heç bir iş sizin məsləhətiniz xaricində görülməz" [1, s.279].

Əbu Bəkr müraciətinin sonunda Ənsar camaatına Ömər ibn Xəttab ilə Əbu Ubeydə ibn Cərrahı göstərərək, onlardan birini dövlət başçısı seçmələrini tövsiyə etdikdə vəziyyətin gərginləşməsinə istəməyərək dərhal Əbu Bəkrə beyət etdiyini bəyan etdi və bunun ardınca Əbu Bəkrin Allahın dini yolunda fədakarlığını çox yaxşı bilən digər müsəlmanlar da onu İslam dövlətinin yeni Xəlifəsi kimi qəbul etdilər [2, s.18].

Beləliklə, Sadoğulları məhəlləsində ki, Xəlifə seçimi yığıncağında Əbu Bəkr Sidq Məhəmməd Peyğəmbərin birinci Xəlifəsi seçilərək ilk yaranan İslam dövlətinin başına keçdi.

Əli ibn Əbu Talibin məsələyə münasibəti. Əbu Bəkrin xəlifə seçilməsi İslam dövlətində Peyğəmbərin vəfatından sonra yaranmış ilk ciddi siyasi böhranın qarşısını müəyyən dərəcədə alsa da, hakimiyyətin Peyğəmbər ailəsindən olmayan kənar bir şəxsə verilməsi niyyətinin qalması sonrakı dövrlərdə İslam dünyasında ciddi fikir ayrılıqlarının və məzhəb parçalanmasının yaranmasına səbəb oldu.

Belə ki, Əli ibn Əbu Talibin İslam Peyğəmbəri dəfn edilməmiş, tez-tələsik Əbu Bəkr Sidqin xəlifə seçilməsinə münasibəti İslam tarixşünaslığında mübahisəli məsələlərdən biri hesab edilir. Əli ibn Əbu Talib İslam Peyğəmbərinin həm əmisi oğlu, həm də kürəkəni idi. O, uşaq yaşlarından Məhəmməd Peyğəmbərin himayəsində böyümüşdü [3, s.258].

VIII–IX əsrdə yaşamış ərəb tarixçi Əbu Məhəmməd Əbdülməlik ibn Hişam şərhçisi olduğu "Sirət Məhəmməd Rəsulillah" əsərində dövrün siyasi vəziyyətini təhlil edərək "Haşimilərin xəlifəliyə namizəd olan Əlinin İslam Peyğəmbərindən sonra müsəlman dövlətinin başına keçmək istədiyini" yazır [6, s.392].

Mövzu ilə bağlı başqa bir IX əsr ərəb tarixçisi Müslüm ibn Quteybə müəllifi olduğu "El-İmame vəs-Siyase" əsərində Əbu Bəkir və onu seçənlərin Əli İbn Əbu Taliblə mövzu ilə bağlı dialogunu qeyd edir: "Rəsulullahın vəfatından sonrakı ikinci gün məsciddə Hz. Ömər camaatı Hz. Əbu Bəkrə ümumi beyət etməyə çağırırdı. Hz. Əli istisna olmaqla, orada olanların hamısı birlikdə və yüksək səsle Hz. Əbu Bəkrə sədaqət andı içərək beyətlərini bildirdilər. Hz. Əbu Bəkr Mədinə əhalisinin əksəriyyətindən beyət aldıqdan sonra Hz. Əlini məscidə dəvət etdi və ondan nə düşündüyünü soruşdu. Hz. Əli onunla məsləhətləşilməyi üçün narahat və məyus olduğunu açıq şəkildə ifadə etdi. Daha sonra belə dedi: "Siz mühacirlər bu məsələ ilə bağlı olaraq Hz. Məhəmmədin aranızdan çıxdığını və Əbu Bəkrin də ona yaxın olduğunu əsas gətirərək ənsara qarşı sərt mövqe tutdunuz. Halbuki mən də Rəsulullahın Əhli-beytindən biri kimi, kim olursa-olsun, bu işə hamıdan daha yaxın və daha layiqli olduğumuza dair eyni dəlilləri irəli sürə bilərəm" [5, s.90-91].

Bunun üzərinə mühacirlərdən Əbu Ubeydə və ənsardan Bəşir ibn Səd Hz. Əliyə onun belə bir niyyətindən xəbərdar olmadıqlarını bildirdilər və hamının qəbul etdiyi qərarı onun da qəbul etməsinə istədilər. Hz. Əbu Bəkr də Hz. Əliyə haqq verdiyini, lakin artıq camaatın ona beyət etdiyini söylədi. Hz. Əli isə cavabında Əhli-beytə mənsub olduqları üçün bu işdə ən çox haqq sahibi olduqlarını ifadə etdi və beyət etmədən oradan ayrıldı" [5, s.90-91].

Mövzu ilə bağlı IX əsrdə yaşamış islam tarixçisi və mütəfəkkiri Məhəmməd ən-Naşi əl-Əkbəri də özünün "Məsail əl-İmamə" əsərində nüfuzlu səhabələrdən olan İslam Peyğəmbərinin əmisi Abbas ibn Əbdülmüttəlibin, xalası oğlu Zübeyr ibn Əvvamın, İslamı qəbul edən ilk qeyri-ərəb müsəlmanlardan olan Salman əl-Farisin və Haşimilərdən ibarət olan böyük bir qrupun da xilafətin Əli İbni Əbu Talibə verilməsinin tərəfdarı olduqlarını qeyd edir [9, s.63].

Bu yerdə tərəflərdən heç birinin mövqeyini müdafiə etmədən, tarixçi baxış prizmasından sözügedən məsələyə münasibət bildirmək istərdik. Əbu Bəkr Sidqin tez-tələsik Xəlifə seçilməsi erkən İslam icmasında yaranmış siyasi boşluğun aradan qaldırılmasına yönəlmiş addım kimi təqdim olunsa da, bu prosesdə Peyğəmbər ailəsinin və bir çox aparıcı səhabələrin iştirak etməməsi məsələnin obyektiv qiymətləndirilməsini çətinləşdirir.

Əbu Bəkir Sidqin əsas xidmətləri. Heç şübhəsiz ki, Əbu Bəkir Sidq müsəlmanlar arasında ən hörmətlilərdən biri idi və İslama xidmətləri çox idi. Lakin Əli İbn Əbu Talib də müsəlmanlar arasında, ən azı elə, Əbu Bəkrin özü qədər nüfuzlu idi və İslama xidməti Əbu Bəkirdən heç də az deyildi.

Qaynaqlardan da gördüyümüz kimi, İslam Peyğəmbərinin dəfni ilə şəxsən özü məşğul olan Əli ilk Xəlifənin seçilməsi yığıncağında iştirak etməmişdi. Bu səbəbdən də onun xəlifə seçilməsi fikri kifayət qədər müdafiə olunmadı. Lakin apardığımız təhlillər bizə belə bir fikri söyləməyə əsas verir ki, əgər Əli İbn Əbu Talib Bəni Səidə kölgəliyində baş verən ilk İslam xəlifəsinin seçilməsi yığıncağına qatılmış olsaydı, heç şübhəsiz ki, hadisələrin inkişafı və nəticə fərqli istiqamətdə olacaqdı.

Beləliklə İslam tarixində Əbu Bəkr əs-Siddiq ləqəbi ilə məşhur olan Abdullah ibn Osman Məhəmməd peyğəmbərdən sonra müsəlmanların ilk rəhbəri olmuşdur. O, Rəşidi xilafətinin ilk xəlifəsi olaraq 632–634-cü illərdə Ərəb dövlətinə hökmdarlıq etmişdir [15, s.46].

Müsəlmanların yeni qüreyşli rəhbərinə “xəlifə” adı verildi. Bu ad “Peyğəmbərin varisi” mənasını ifadə edir. Lakin müsəlmanların bir qismi bu adı qəbul etmədi. Belə ki, Bəni Səidə kölgəliyində İslam peyğəmbərindən sonrakı rəhbərin müəyyənləşdirilməsi prosesi müsəlmanlar arasında fikir ayrılıqlarına səbəb olduğundan dövrün bəzi qaynaqlarında bu hadisə “tələsik qərar” mənasını verən “əl-fəltə” kimi qeyd edilir [13, s.69].

Tarixin mübahisəli məqamlarından biri olan Bəni Səidə hadisəsi Əbu Bəkrə yönələn tənqidləri artırsa da, o, dövrünün ən ədalətli rəhbərlərindən biri idi. O, hakimiyyətinin ilk günlərində dövlət xəzinəsinə yük olmamaq üçün əvvəlki kimi ticarətlə məşğul olmağa davam etmişdi. Lakin Xəlifənin ikinci bir işlə məşğul olması idarəçilikdə çətinlik yarada bilərdi. Bu səbəbdən də Ömər İbn Xəttabın təşəbbüsü ilə Əbu Bəkrə dolanışığını qarşılayacaq qədər maaş ayrılmışdı.

Əbu Bəkrin idarəçilik siyasətində mühüm prinsiplərindən biri də vacib qərarlar qəbul etməzdən əvvəl başda Ömər İbn Xəttab olmaqla səhabələrin nüfuzlu nümayəndələri ilə məsləhətləşməsi idi. Ancaq bu məsləhətləşmələrin nəticələri hər zaman olduğu kimi tətbiq edilmirdi. O, bəzən ümumi fikirdən fərqli mövqe tutaraq, doğru hesab etdiyi qərarları qətiyyətlə həyata keçirirdi. Məhz onun bu qətiyyəti sayəsində bir çox məsələlər müsəlmanların xeyrinə həll edilmişdir. Əbu Bəkr Xəlifə seçildiyi ilk gündən xüsusi qeyd edirdi ki, O, yalnız Məhəmməd peyğəmbərin yolunu və göstərişlərini davam etdirən bir rəhbərdir.

Bu səbəbdən onun xəlifə kimi ilk addımı, Peyğəmbərin xəstələnməsi səbəbindən icrası yarımçıq qalmış Üsamə ibn Zeydin komandanlığı altında təşkil edilmiş ərəb ordusunu 632-ci ilin iyul ayının əvvəlində Bizans imperiyasının Havran vilayətində yerləşən Mütə istiqamətinə göndərmək oldu. Lakin çətin siyasi şərait ilə əlaqədar ordu Şam istiqamətinə yönəldi və üsyan etmiş bəzi qəbilələri itaət altına alaraq xeyli qənimətlər ilə iki ay sonra Mədinəyə geri qayıtdı [12, s.191].

Əbu Bəkrin hakimiyyəti dövrünün ən mühüm hadisəsi. Riddə (dindən dönənlərlə müharibələr) savaşları olduğunu desək, yanlışdır (- S.B.). Əbu Bəkrin xəlifə seçilməsindən sonra Ərəbistan yarımadasının, demək olar ki, bütün bölgələrində Mədinədə formalaşmış müsəlman hakimiyyətinə qarşı ciddi siyasi və dini xarakterli üsyanlar baş verdi. Tarixdə “Riddə müharibələri” adı ilə tanınan bu hadisələr İslam dövlətinin ilk böyük daxili böhranı hesab olunur [4, s.34].

Üsyan edən tayfaların bir qismi peyğəmbərlik iddiası irəli sürən şəxslərin ətrafında birləşərək İslamdan uzaqlaşdı və Mədinə hakimiyyətinə qarşı silahlı müqavimət göstərdi. Digər qəbilələr isə dini baxımdan İslamı qəbul etdiklərini bildirsələr də, siyasi olaraq Mədinənin hakimiyyətini tanımadıqlarını elan etdilər.

Bununla yanaşı, bəzi tayfalar İslam çərçivəsində qalmağa davam etsələr də, zəkatın mərkəzi hakimiyyətə verilməsindən imtina etdilər. Müsəlmanların ilk Xəlifəsi baş verən bu hadisələri yalnız dini ayrılıq kimi deyil, həm də yeni formalaşan İslam dövlətinin siyasi birliyinə qarşı təhlükə kimi qiymətləndirdi. Əbu Bəkr üsyan və irtidada (dindən dönmə) qalxan qəbilələrlə yanaşı, həm də zəkat verməyi rədd edənlərə qarşı mübaribə aparmağı zəruri hesab edirdi. Onun bu mövqeyi Ömər İbn Xəttab və bəzi nüfuzlu səhabələrin narazılıqlarına baxmayaraq, icra edilmişdi. Əbu Bəkrin əmri ilə İslam hərbi tarixinin ən məşhur sərkərdələrindən biri olan Xəlid ibn Vəlidin rəhbərlik etdiyi dörd min nəfərlik ordu yalançı peyğəmbərləri məğlub etdi. Həmçinin, Nəcran, Yəməni, Hədrəmut, Bəhreyn və Oman bölgələrində baş verən üsyanlar, valilərdən alınan əlavə qüvvələrin dəstəyi ilə yatırıldı [7, s.97-98].

Xüsusi yalançı peyğəmbər Müsəyliməyə qarşı baş verən döyüşlər olduqca sərt və qanlı oldu. Onun tərəfdarları müsəlman qoşunlarına kəskin müqavimət göstərirdilər. Bu döyüşlər zamanı bir çox müsəlman həlak oldu. Həlak olanlar arasında çox sayda Quran hafizləri də (Quranı əzbər bilən) var idi. Qaynaqlarda olan məlumata əsasən təkcə Müsəyliməylə döyüşdə 70 hafiz həlak olmuşdu və bu vəziyyətin mürəkkəbliyini anlayan Əbu Bəkr “əgər bu cür davam edərsə, bir Quranı itirəcəyik” deyərək Quran ayələrinin bir kitab halında toplanmasına göstəriş verdi [14, s.67].

Məhz Xəlifə Əbu Bəkrin sərgilədiyi qətiyyətli idarəçilik siyasəti Riddə üsyanlarının yatırılmasında həlledici rol oynadı və nəticədə ilk İslam dövlətinin Ərəbistan yarımadasındakı siyasi mövqeyi daha da gücləndi. Əbu Bəkr Siddiqin hakimiyyət illəri həm də ilk İslam fəthlərinin başladığı dövr hesab edilir. İlk Xəlifənin dövründə müsəlman fəthləri əsasən iki əsas istiqamətdə aparılırdı. Bunlardan birincisi şərq istiqaməti idi ki, burada müsəlmanlara Sasanilər imperiyası müqavimət göstərsə də,

Xalid İbn Vəlidin rəhbərlik etdiyi ərəb qoşunu onları məğlub edərək Fərat çayının qərbində yerləşən ərəzilərin böyük hissəsini özlərinə tabe edə bildilər [4, s.48].

Bizans imperiyası ilə savaqlar. İkinci istiqamət kimi formalaşan cəhət isə şimal cəbhəsində müsəlmanların Bizans imperiyası ilə savaqlarıdır. Tərəflər arasında ilk böyük döyüş, 24 avqust 634 cü ildə Şam və Fələstin istiqamətindəki hərbi yollar üzərində strateji əhəmiyyətə malik olan Əcnadəyn bölgəsində baş verdi və 40 minlik ərəb ordusu 90 minlik Bizans ordusunu məğlub etdi [16, s.25].

Lakin Əbu Bakrin bu qələbəni görməyə ömrü yetmədi. Belə ki, döyüş zamanı qəfilətən Mədinədən çapar gələrək Əbu Übeydə ibn Cərraha müsəlmanların ilk xəlifəsi vəfat etdiyini bildirən məktub təqdim etdi. İslam peyğəmbərindən sonra iki il, üç ay on gün müsəlmanlara hökmdarlıq etmiş Əbu Bəkr miladi təqvimini ilə 634 cü ilin avqust ayının 7-də xəstələnmiş və təxminən on beş gün davam edən xəstəlikdən sonra axşam o da vaxtı vəfat etmişdi [8, s.312].

Erkən dövr İslam tarixçisi Abdullah Vəkid əl-Esləminin verdiyi məlumata görə, Əbu Bəkr vəfatından on beş gün əvvəl soyuq bir gündə qüsl almış, bundan sonra soyuqlamış və qızdırmaya tutularaq vəfat etmişdi [10, s.243].

Nəticə. Məqalənin sonunda qeyd etmək istərdik ki, Əbu Bəkrin xilafəti erkən İslam tarixində mühüm və həlledici dönüş nöqtəsi kimi qəbul edilir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Məhəmməd peyğəmbərin vəfatından sonra müsəlman icması həm siyasi, həm də sosial baxımdan çətin və qeyri-sabit bir dövrə daxil olmuşdu. Bu mərhələdə müxtəlif bölgələrdə yaranan narazılıqlar və bəzi qəbilələrin mərkəzi hakimiyyətdən uzaqlaşma cəhdləri İslam dövlətinin birliyi üçün ciddi təhlükə yaradırdı.

Belə bir mürəkkəb şəraitdə Əbu Bəkr qətiyyətli və prinsipial mövqe nümayiş etdirərək dövlətin birliyini qorumağı əsas prioritet kimi müəyyən etdi. O, daxili qarşıdurmaların genişlənməsinin qarşısını almaq üçün sərt, lakin məqsədyönlü siyasi addımlar atdı və mərkəzi hakimiyyətin nüfuzunu yenidən gücləndirdi. Onun rəhbərliyi ilə dövlət idarəçiliyində nizam-intizam bərpa olundu, siyasi sabitlik təmin edildi və parçalanma meyilləri aradan qaldırıldı.

Eyni zamanda bu dövr yalnız böhranların idarə olunması ilə deyil, həm də İslam dövlətçiliyinin əsaslarının formalaşması ilə yadda qaldı. Əbu Bəkrin həyata keçirdiyi idarəçilik siyasəti gələcək Rəşidi xilafətinin inkişafına zəmin yaratdı və İslam dövlətinin təşkilati strukturunun möhkəmlənməsində mühüm rol oynadı.

ƏDƏBİYYAT

1. Dr. Elnur Nəsirov. İslam Tarixi. I c. Bakı: Nurlar nəşriyyatı. - 2014. - 512 s.
2. Dr. Hakkı Dursun Yıldız. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi. II cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, - 1989. - 628 s.
3. Doç. Dr. Feyza Betül Köse. İslam Tarihi I cilt. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, İstanbul: - 2023. - 392 s.
4. Dr. Hakkı Dursun Yıldız. Doğuştan günümüze büyük İslam tarihi. II cilt. İstanbul: Çağ yayınları, - 1992. - 633 s.
5. Ekrem Sağıroğlu. Hz. Ali. İstanbul: Düşün Yayıncılık, - 2016. - 256 s.
6. Yəhyayev Şahin. İbn Hişam-Əs-sirətun-nəbəviyyə. I cild. Bakı: Mirasnəşr MMC., - 2012. - 612 s.
7. Hasan Yılmaz. Hz. Muhammed, Halifelik, Dörd Halife və Hz. Hasan. Ankara: Elips Kitap, - 2016. - 143 s.
8. Hayati Ülkü. İslam Tarihi. I cilt. İstanbul: Çelik Yayınevi, - 2016. - 632 s.
9. Profesör Ahmet Akbulut. Sahabe Dönemi İktidar Kavgası. Ankara: Otto Yayın, - 2016. - 336 s.
10. Prof. Dr. Murat Sarıcık. Cananın can dostu Hz. Ebu Bekir (r.a). İstanbul: Nesil Yayınları, - 2011. - 319 s.
11. Беляев Е.А. Ислам и Арабский халифат в раннем Средневековье. Москва: Издательство Наука, - 1966. - 279 с.
12. Большаков О.К. История Халифата. т.I. Ислам и Аравия 570–633 гг. Москва: Издательство «Восточная литература», - 2000. - 312 с.
13. Кныш А.Д. Ислам в исторической перспективе: начальный этап и основные источники. Казань: Издательства Казанского университета, - 2015. - 192 с.

- 14.Марданшин Марат. История ислама (с углублённым изучением истории и культуры ислама). Казань: Издательство «ЯЗ», - 2012. - 225 с.
15.Родионов М.А. Ислам классический. Санкт-Петербург: Издательско-торговый дом «Летний сад», - 2001. - 256 с.
16.Хайати Улькю. История ислама. Стамбул: Издательство «Эркам», -2018. -494с.

САМИР БАХШАЛИЕВ

*Доктор философии по историческим наукам,
доцент Бакинского государственного университета*

ПЕРВЫЙ ХАЛИФ РАШИДОВ АБУ БАКР СИДК

После того, как Пророк Ислама завершил свою миссию и ушел из жизни, одной из проблем, с которыми столкнулись мусульмане, стал вопрос о том, кому и на каких основаниях следует предоставить полномочия для исполнения религиозных постановлений после смерти Пророка Мухаммеда. Избрание Абу Бакра халифом, намерение передать власть постороннему лицу, не принадлежащему к семье Пророка, привело к серьезным разногласиям и межконфессиональным расколам в исламском мире в последующие периоды. Абу Бакр Сиддик был одним из самых уважаемых мусульман и много сделал для ислама. Однако Али ибн Абу Талиб был по меньшей мере столь же влиятелен среди мусульман, как и сам Абу Бакр, и его заслуги перед исламом были не меньше, чем у Абу Бакра. Абу Бакр продемонстрировал решительную и принципиальную позицию, определив сохранение единства государства как свой главный приоритет. Он предпринял жесткие, но целенаправленные политические шаги для предотвращения распространения внутренних конфликтов и укрепления авторитета центрального правительства.

Ключевые слова: ислам, Абу Бакр, Али ибн Абу Талиб, халиф, Арабский халифат.

SAMIR BAKHSALIYEV

*PhD in History,
Associate Professor, Baku State University*

THE FIRST RASHID CALIPH ABU BAKR SIDQ

After the Prophet of Islam completed his mission and passed away, one of the problems faced by Muslims was the issue of who should be given the authority to implement religious rulings after the death of the Prophet Muhammad and on what grounds. The election of Abu Bakr as caliph, the intention to transfer power to an outsider who was not from the Prophet's family, led to serious disagreements and sectarian divisions in the Islamic world in the following periods. Abu Bakr Siddiq was one of the most respected among Muslims and had many services to Islam. However, Ali Ibn Abu Talib was at least as influential among Muslims as Abu Bakr himself, and his services to Islam were no less than Abu Bakr. Abu Bakr demonstrated a resolute and principled position, defining preserving the unity of the state as his main priority. He took tough but purposeful political steps to prevent the spread of internal conflicts and re-strengthened the authority of the central government.

Keywords: Islam, Abu Bakr, Ali Ibn Abu Talib, caliph, Arab Caliphate.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 13 iyun 2026-cı il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 02 oktyabr 2026-cı il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Aynur Hüseynova, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.